

ISELJAVANJE IZ BOSNE
I HERCEGOVINE U
SJEDINJENE AMERIČKE
DRŽAVE U RAZDOBLJU
MONARHISTIČKE
JUGOSLAVIJE.
PODACI IZ KARTOTEKE
ISELJENIČKOG
KOMESARIJATA

Apstrakt

Rad se bavi analizom podataka iz kartoteke iseljeničkog komesarijata. Kartoteka se nalazi u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, u fondu iseljenički komesarijat. Podaci o iseljenicima iz Bosne i Hercegovine u Sjedinjene Američke Države dovode se u vezu sa službenim izvješćima i općim trendovima iseljavanja iz Kraljevine Jugoslavije. Temeljem analiziranih podataka, poput spola, dobi, pismenosti, vjerske i nacionalne pripadnosti, upotpunjuje se slika iseljavanja sa prostora Bosne i Hercegovine u Sjedinjene Američke Države u razdoblju monarhističke Jugoslavije.

Ključne riječi

Iseljenički komesarijat, Bosna i Hercegovina, iseljavanje, monarhistička Jugoslavija

EMIGRATION FROM
BOSNIA AND
HERZEGOVINA TO
THE UNITED STATES
OF AMERICA IN THE
PERIOD OF MONARCHIST
YUGOSLAVIA. DATA
FROM THE EMIGRATION
COMMISSARIAT FILES

Abstract

The paper engage with the analysis of data from the records of the Immigrants' Commissariat. The Record is located in the Croatian State Archives in Zagreb, in the Immigrants' Commissariat fund. The data on emigrants from Bosnia and Herzegovina to the United States preserved in the file are linked to official reports and general trends of emigration from the Kingdom of Yugoslavia. Based on the analyzed data, such as gender, age, literacy, religious and national affiliation, is completed the picture of emigration from Bosnia and Herzegovina to the United States during the period of monarchist Yugoslavia.

Keywords

Emigration Commissariat, Bosnia and Herzegovina, emigration, monarchist Yugoslavia

Prvi svjetski rat i raspad Austro-Ugarske Monarhije predstavljaju veliku prekretnicu u povijesnoj zbilji ovih prostora. Političko i društveno rastakanje stare i stvaranje nove države, popraćeno dramatičnim ratnim zbivanjima, dovelo je do radikalnih promjena u pravnom, političkom, društvenom, kulturnom i ekonomskom pogledu. Izazovi izgradnje novog državnog i društvenog sustava vodili su do različitih konflikata koje historiografija uglavnom identificira kroz prizmu političke povijesti. Nasuprot burnim političkim zbivanjima, koja obilježavaju prostor novoformirane Kraljevine, tekli su dubinski povijesni procesi koji su imali jasne odlike kontinuiteta. Riječ je o migracijskim procesima. Migracijska kretanja predstavljaju rijetku povijesnu konstantu bez obzira na promatrano razdoblje i prostor, tako da ih u kontinuitetu možemo pratiti prije i poslije velikog političkog prevrata.

Značajni emigracijski procesi sa prostora međuratne Jugoslavije, posljedično tome i sa prostora Bosne i Hercegovine, prema Sjedinjenim Američkim Državama, tema su kojoj se može pristupiti iz različitih historiografskih polazišta i teško je zamisliti da se u okviru pojedinačnih istraživanja mogu obuhvatiti svi njezini aspekti.¹ Put prema izgradnji kompleksnog mozaika migracijskih procesa vodi analizi izvora koji do sada nisu bili predmet cjelovitijih historiografskih istraživanja kao

1 Unatoč bogatoj literaturi koja se bavi različitim aspektima emigracije sa prostora međuratne Jugoslavije, tema iseljavanja iz Bosne i Hercegovine u Sjedinjene Američke Države nije pronašla izraženije mjesto u historiografskim osvrtima. Kao polazište u daljnje istraživanje navedene problematike treba istaknuti knjigu Vesne Đikanović, *Iseljavanje u Sjedinjene Američke Države. Jugoslavensko iskustvo 1918-1941.*, Beograd, 2012. U knjizi se može pronaći niz vrijednih podataka o iseljavanju iz BiH prikazanih kroz pregled cjelokupne problematike iseljavanja sa prostora međuratne Jugoslavije. Pored navedene knjige valja istaknuti i zbornik radova kojega je, sa suradnicima, uredio Ivan Čizmić, *Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze sa domovinom*, Zagreb, 1978. Zbornik može izvrsno poslužiti kao uvod u razumijevanje složenosti problematike iseljavanja. Uz navedene cjelovite prikaze emigracijskih procesa, vrijedne informacije o iseljavanju iz međuratne BiH u SAD mogu se pronaći i u djelima koja bave pojedinim aspektima toga iseljavanja, poput, monografije *100 godina Bošnjaka u Americi*, koju je napisao i uredio Senad Agić 2006. Također ne treba zanemariti niti manje priloge poznavanju emigracijskih procesa iz BiH, koji se mogu pronaći u mnogobrojnim znanstvenim radovima objavljivanim u periodičkim publikacijama. Usp. Bibliografski prikaz Sanje Klempić Bogadi, Margarete Gregurović, Jasne Blažević i Viktorije Kudre Beroš, „Bibliografija radova objavljenih u časopisu Migracijske teme / Migracijske i etničke teme (1985-2014), *Migracijske i etničke teme* 1 (2015).

i otvaranjem novih interpretacijskih obzora. U tom smislu kartoteka Iseljeničkog komesarijata, središnje državne institucije po pitanju emigracije, predstavlja vrijedan izvor koji nedvojbeno zaslužuje historiografsku pažnju.² Analiza opsežnih podataka sadržanih u kartoteci pruža mogućnost upotpunjavanja slike procesa iseljavanja stanovništva iz BiH u SAD te omogućuje potvrdu pretpostavke da su ti procesi bili u skladu s općim emigracijskim tendencijama sa prostora novoformirane države.

Problematika migracija u monarhističkoj Jugoslaviji

Osnutak Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca 1918., državne tvorevine koja je od 1921. ponijela naziv Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a od 1929. Kraljevine Jugoslavije, nije prekinuo intenzivne emigracijske procese usmjerene prema Sjedinjenim Američkim Državama. Masovno iseljavanje u SAD je obilježavalo cjelokupni europski prostor i možemo ga pratiti još od sredine 19. stoljeća. Europu, u tom razdoblju, karakterizira veliko povećanje broja stanovništva, koje će posljedično narušiti postojeće društvene i ekonomske strukture, što će lančano voditi u pravcu intenzivnijeg kretanja stanovništva prema SAD-u. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća emigracijski procesi prema SAD-u snažno su zahvatili i prostor jugoistoka Europe.³ Prema statističkim podacima sa prostora Austro-Ugarske prema SAD-u iselilo se samo 1900. godine više od pola milijuna stanovnika.⁴ U tom velikom iseljeničkom korpusu značajno su mjesto zauzimali Hrvati, Slovenci i Srbi, koji su živjeli na prostoru Monarhije. Iseljenički je val ponajprije zahvatio Hrvatsku, i to njezina otočna i priobalna područja, koja su bila izložena dubokoj ekonomskoj krizi no kasnije se proširio i na kontinentalna područja Hrvatske te na Sloveniju.⁵ U navedenom razdoblju iseljavanje sa prostora Kraljevine Srbije je znatno manjeg opsega. Pozitivni ekonomski i politički pokazatelji, koji karakteriziraju Kraljevinu Srbiju u razdoblju 19. stoljeća, odgodit će procese masovnijeg iseljavanja tek u prva desetljeća 20. stoljeća.⁶ U razdoblju neposredno

2 HDA, Iseljenički komesarijat, Kartoteka, lad. 82.-113.

3 Đikanović, 2012, 38., 39.

4 Hranilović, 1987, 325.

5 Detaljnije o iseljavanju iz Hrvatske i Slovenije u SAD vidi: Čizmić – Sopta – Šakić, 2005. i Milharčić Hladnik – Kalc – Žitnik Serafin, 2020.

6 Đikanović, 2012, 48, 49.

prije početka Prvoga svjetskoga rata iseljavanje sa prostora Kraljevine Srbije u SAD postaje masovnije, a samim time, u kontekstu priprema za rat i jačanja demografskih i ekonomskih potencijala države, i politički problem. U cilju da spriječi daljnje iseljavanje stanovništva Vlada Kraljevine Srbije uvodi visoke novčane pristojbe za dobivanje potrebne iseljeničke dokumentacije.⁷ U prvim desetljećima dvadesetog stoljeća odvijat će se intenzivno iseljavanje i sa prostora Bosne i Hercegovine no ono će uglavnom biti usmjereno prema Turskoj. Procjenjuje se da se iz Bosne i Hercegovine, u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća iselilo čak 130.000 stanovnika muslimanske vjeroispovijesti.⁸ Iseljavanje muslimanskog stanovništva valja staviti i u kontekst Balkanskih ratova 1912. i 1913. Nakon njihovog završetka može se pratiti intenzivno iseljavanje etničkih Turaka, ali i drugog muslimanskog stanovništva u Tursku.⁹ U tom velikom emigracijskom valu prekomorska emigracija je bila manje zastupljena. U manjoj su mjeri emigracijski procesi prema SAD-u bili vidljivi i u drugim područjima buduće države.¹⁰ Gledajući ukupno, godišnji se emigracijski, saldo sa prostora buduće Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, u razdoblju prije početka Prvoga svjetskoga rata, procjenjuje na približno 50.000 iseljenih osoba.¹¹

Ratna zbivanja i pojačani državni nadzor nad iseljavanjem stanovništva doveli su do određene stagnacije u iseljivanju no po prestanku rata i osnutku nove države iseljavanje se ponovno intenzivira. Neposredno nakon stvaranja Kraljevine zabilježeni su novi emigracijski pravci i tendencije. Prema podacima imigracijske službe SAD-a, vidljiv je porast broja Srba, Crnogoraca i Bugara, koji su u američkim statistikama prikazani kao jedna kategorija no već u prvim godinama postojanja nove Kraljevine obilježja iseljavanja se, kroz najveću zastupljenost Hrvata i Slovenaca, izjednačuju s prijeratnim tendencijama.¹² Pored SAD-a, koje su, kao i u ranijim razdobljima, najpoželjnije odredište iseljenika, nakon završetka Prvoga svjetskoga rata zamjetan je porast broja iseljenika prema Kanadi i zemljama Južne Amerike.¹³ Uz prekomorsko

7 Miletić, *Etnički predznak jugoslovenske iseljeničke politike, 1918-1928.*

8 Hadžibegović, 1978, 243–247. Đikanović, 2012, 49. Mrduljaš, 2017, 160.

9 Miletić, *Etnički predznak jugoslovenske iseljeničke politike, 1918-1928.*

10 Van Selm, *Macedonia: At a Quiet Crossroads*, 212–216.

11 Hranilović, 1987, 325.

12 Đikanović, 2012, 221.

13 Izvješća, 1998, 26.

iseljavanje valja imati na umu da su prve godine Kraljevine Jugoslavije obilježene brojnim iseljavanjem stanovništva koje nije bilo obuhvaćeno službenim statistikama. Riječ je uglavnom o iseljavanju nacionalnih manjina, koje je u velikom broju slučajeva bilo usmjereno prema matičnim zemljama.¹⁴ Nadalje, iseljeničke statistike nisu prikazivale iseljavanje muslimanskog stanovništva u Tursku, premda je ono bilo vrlo izraženo. U razdoblju između 1923. i 1939. iz Kraljevine se u Tursku iselilo nešto više od 115.000 stanovnika.¹⁵ Uz to valja spomenuti i iseljavanje koje je imalo privremeni karakter, poput onog iz Makedonije prema Bugarskoj i Srbiji.¹⁶

Gotovo je nemoguće jednoznačno istaknuti uzroke iseljavanja stanovništva sa prostora Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Općenito govoreći osnovni pokretač migracijskih procesa uvijek je obilježen težnjom za boljim životom. Želju za boljim životom ne treba isključivo interpretirati u kontekstu ekonomije. Ona može biti izražena i kao težnja za vjerskim ili političkim slobodama.¹⁷ Razloge iseljavanja stanovništva treba sagledavati i u kontekstu tradicije, koja je primjerice nedvojbeno postojala na prostoru Dalmacije, a ne treba niti zanemariti, u pojedinim slučajevima zabilježene avanturističke motive. Unatoč nebrojenim mogućnostima interpretacije motiva iseljavanja, ono se ipak dominantno promatra kao politički i ekonomski motivirani proces.¹⁸

Gledajući iz šire perspektive cijeli prostor jugoistoka Europe u poslijeratnim godinama karakterizira povećanje broja stanovništva, slaba industrijska razvijenost i zaostalost poljoprivrede.¹⁹ Tome valja pridodati i nestabilnu političku situaciju evidentnu na prostoru Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.²⁰ Nerazriješeno nacionalno pitanje, velikim dijelom naslijeđeno iz razdoblja Austro-Ugarske Monarhije, pojačano srpskom unitarističkom politikom, stvaralo je političku podlogu iseljavanju sa prostora nove države.²¹

14 Nejašmić, 1990, 517.

15 Mehmeti, Nuhija, 2020, 188.

16 Apostolovska Toshevska – Madjevikj – Ljakoska – Gorin – Radevski – Dimitrovska, 2018, 53.

17 Đikanović, 2012, 231, 232.

18 Isto.

19 Isto, 41.

20 Isto, 60.

21 Pregled političke povijesti Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, s posebnim naglaskom na nacionalno pitanje usp. Matković, 2002.

Prema ekonomskim pokazateljima Kraljevina SHS svrstavala se uz najnerazvijenije europske zemlje. U njezinom gospodarstvu zamjetna je izrazita dominacija poljoprivredne proizvodnje, što je jasno vidljivo u statističkim publikacijama. Prema onima iz 1921. poljoprivredna proizvodnja je činila čak 76% od ukupne proizvodnje, dok je zastupljenost industrije i zanata bila prilično mala, svega 9,4%. Udio trgovine u cjelokupnom gospodarstvu je bio još manji (3,2%), dok su se ostale grane privređivanja, u postocima nalazile znatno ispod toga broja.²² Visoki udio poljoprivredne proizvodnje u gospodarstvu Kraljevine pratila je sveukupna nerazvijenost toga sektora. U usporedbi s drugim europskim zemljama u cjelokupnoj površini Kraljevine zamjetan je visoki udio šuma i mali udio oranica. Uz male površine pod oranicama, nerazvijenosti poljoprivrede doprinio je mali broj poljoprivrednih gospodarskih sprava, poput ralica, plugova, drljača i sl. Navedeno je stanje poljoprivrede svrstavalo Kraljevinu u red poljoprivredno najnerazvijenijih europskih zemalja, poput, Bugarske, Rumunjske, Albanije i Španjolske.²³

Industrija Kraljevine je bila još u lošijem stanju nego što je bila poljoprivreda. Značajnije industrijske proizvodnje gotovo da nije niti bilo, a među skromno razvijenim industrijskim sektorima najviše su se isticale drvna i prehrambena industrija. Natruhe industrijske proizvodnje u drvnoj i prehrambenoj industriji su posve razumljive s obzirom na izrazito veliki udio šuma u ukupnoj površini te s obzirom na gospodarsku orijentaciju na poljoprivredu.²⁴ Ekonomski su najrazvijenija područja u novoformiranoj državi bile Hrvatska i Slovenija, u kojima je industrija bila najrazvijenija, dok je Vojvodina prednjačila u poljoprivrednoj proizvodnji.²⁵ Bosna i Hercegovina je, s druge strane, bila jedno od ekonomski najnerazvijenijih područja. Male obradive zemljišne površine, velikim dijelom uvjetovane zemljopisnim obilježjima, stavljale su Bosnu i Hercegovinu, s udjelom u cjelokupnoj gospodarskoj proizvodnji, jedino ispred Dalmacije i Crne Gore.²⁶ Alati koji su se koristili za obradu zemlje bili su vrlo nerazvijeni i primitivni, uglavnom drveni. Na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine gotovo

22 Joso Lakatoš, „Važnije europske karte“, 6.

23 Lakatoš, „Poljoprivreda“, 1–3

24 Lakatoš, „Industrija“, 1., 2.

25 Lakatoš, „Industrija“, 1., 2., „Poljoprivreda“, 1–3

26 Lakatoš, „Poljoprivreda“, 1–3

da nije bilo nikakve mehanizacije, tako da je u pogledu razvijenosti poljoprivrede bila ispod državnog prosjeka.²⁷ Slaba razvijenost Bosne i Hercegovine bila je vidljiva i u sektoru stočarstva. Ratom osiromašeni stočni fond nije se tijekom cijelog međuratnog razdoblja vratio na one vrijednosti koje je imao prije početka Prvoga svjetskoga rata. Broj stoke po glavi stanovnika je bio u konstantnom padu.²⁸ S obzirom na stanje u industriji, u Bosni i Hercegovini, osim rudarstva, nešto drvne i kemijske industrije gotovo da nije bilo industrijske proizvodnje.²⁹

Nerazvijenost privrede je bila u uskoj vezi s lošim životnim uvjetima. Izrazito visoka stopa nataliteta i mortaliteta, a posljedično tome i visoki udio djece u stanovništvu, obilježavaju demografsku sliku Bosne i Hercegovine.³⁰ Stanovništvo je uglavnom živjelo na selu (84,45%) i bavilo se poljoprivredom (84,07%). Pismenost je bila znatno niža od državnog prosjeka, pogotovo žena. Zdravstvene prilike su bile iznimno loše. Među stanovništvom su harale „socijalne“ bolesti (sifilis i tuberkuloza). Vladalo je veliko siromaštvo, a alkoholizam je bio široko rasprostranjen. U razdoblju između 1919. i 1922. na prostoru Bosne i Hercegovine gladovanje je bilo masovna pojava, a k tome je vladala i nestašica pitke vode.³¹ Ne treba previše dvojiti da je upravo taj težak život bio jedan od najznačajnijih pokretača emigracijskih procesa. Veliki doprinos iseljavanju zasigurno je davala i velika međunarodna ekonomska kriza tridesetih godina, koja se odražavala i na ekonomsku sliku Kraljevine te posredno utjecala i na već ionako težak život stanovništva. S razvojem svjetske krize evidentno je i dodatno nazadovanje privredne slike Bosne i Hercegovine.³²

Nakon Prvog svjetskog rata opće ekonomsko stanje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca najbolje obilježava pojam nestašice. Nestašica ugljena je vodila prestanku funkcioniranja prometa, velika devalvacija je vodila porastu cijena, a ovaj je imao za posljedicu nestašicu hrane, nerazvijena industrijska proizvodnja uzrokovala je nestašicu većine vrsta roba i nestašicu radnih mjesta.³³ Tešku, gotovo

27 Hrelja, 1994, 39. 40.

28 Isto, 66.

29 Lakatoš, „Industrija“, 1., 2.

30 Hrelja, 1994, 24.

31 Isto, 28, 29, 204, 211, 220.

32 Isto, 72.

33 Detaljnije o ekonomskoj slici Kraljevine SHS s obzirom na stanje stočnog fonda usp. Kolar, 1991; Kolar, 1971, 58.

dramatičnu ekonomsku sliku siromašnih krajeva Hrvatske i Bosne i Hercegovine izvršno dočarava političar i ekonomist Rudolf Bičanić. On 1935. obilazi ekonomski nerazvijena područja i svjedoči o gladi i neimaštini. Bičanić govori o nestašici osnovnih živežnih namjernica, poput kruha, nedostupnosti pitke vode, izrazito lošim higijenskim uvjetima i katastrofalnim zdravstvenim prilikama. Kada opisuje životni standard stanovništva Bičanić govori da ljudi na selu nemaju novca za kupovinu odjeće te da u kućama većina stanovnika uopće ne posjeduje niti krevet. Takva ekonomska slika, prema njemu, uzrokuje prekomjerno zaduživanje stanovništva i rasprodaju zemljišta te na kraju, iseljavanje u prekomorske zemlje.³⁴ U situaciji kada se na iseljavanje gledalo kao na jedino rješenje teških životnih prilika vlasti su bile prisiljene obratiti značajniju pozornost na emigracijsku problematiku. Svjesna mogućih negativnih posljedica prekomjerne emigracije, Vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, za razliku od prijašnje Vlade Austro-Ugarske Monarhije počinje obraćati veću pozornost na iseljavanje i iseljenike.

Odnos Kraljevine prema pitanju iseljavanja nije jednostavno ocijeniti. Njega možemo sagledavati iz različitih polazišta. Jedan aspekt te iseljeničke politike nedvojbeno treba dovesti u vezu s politikom Kraljevine prema nacionalnim manjinama. Državne su se vlasti vrlo blagonaklono odnosile prema iseljavanju Nijemaca i Mađara, koje je bilo poticano režimom izdavanja putnih isprava, dok su istovremeno zauzimale vrlo restriktivni stav prema izdavanju putnih isprava većinskih naroda u Kraljevini.³⁵ Sličan stav je zauziman i po pitanju iseljavanja muslimanskog stanovništva. Ono je sustavno prešućivano u statističkim izvješćima tako da njegove razmjere ne možemo sa sigurnošću utvrditi. Općenito gledajući, udio manjinskih naroda u sveukupnoj iseljeničkoj populaciji Kraljevine je bio vrlo visok. Tako se on, primjerice, za 1925. godinu procjenjuje na čak 58%.³⁶ Stav prema iseljavanju nacionalnih manjina s vremenom se mijenjao. Djelovanje manjinske političke emigracije se smatralo vrlo štetnim tako da se državne vlasti neće odnositi blagonaklono niti prema iseljavanju manjinskih naroda.³⁷

34 Bičanić, 1996, 31.

35 Miletić, *Etnički predznak jugoslovenske iseljeničke politike, 1918-1928.*

36 Isto.

37 Đikanović, 2012, 177.

Na iseljavanje stanovništva se nije gledalo samo kao politički problem, na što ukazuje odnos državnih vlasti prema iseljavanju nacionalnih manjina. Iseljavanje se promatralo i iz ekonomskog gledišta, tako su vlasti povoljnije gledale na iseljavanje siromašnog stanovništva, iz privredno nerazvijenih područja.³⁸ Upravo je pitanje ekonomskih učinaka iseljavanja vodilo k ambivalentnom stavu spram iseljavanja. S jedne strane monarhističke vlasti su nastojale smanjiti intenzitet iseljavanja, dok se s druge strane, na priljev iseljeničkih novčanih doznaka gledalo kao na dobrodošao i značajan izvor popunjavanja državnog proračuna, tako da nisu poduzimani neki značajniji koraci u cilju povratka iseljenog stanovništva. U tom smislu vlasti su se više fokusirale na širenje rodoljubnih osjećaja kod iseljenika i sprječavanja njihove asimilacije, nego na sprječavanje iseljavanja sa prostora Kraljevine.³⁹

Institucionalni okvir iseljeničke politike

Izgradnja institucionalnog okvira iseljeničke politike Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca ima svoje polazište u naslijeđenom institucionalnom okviru Austro-Ugarske Monarhije, odnosno Zemaljske vlade za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Veliki iseljenički val koji je zahvatio Hrvatsku krajem 19. i početkom 20. stoljeća primorao je monarhijske vlasti na osnutak Iseljeničkog odsjeka u okviru Zemaljske vlade. On je osnovan 1912. i u njegovoj nadležnosti je uglavnom bila briga o iseljeničkim organizacijama te prijevoznim koncesionarskim društvima.⁴⁰ Iseljenički odsjek, odnosno Odsjek za iseljeničke poslove, u novoj državi zamijenio je Odsjek za iseljavanje i useljavanje, osnovan 1920. Osnutak Odsjeka, koji je djelovao u sklopu Ministarstva socijalne politike, popraćen je i donošenjem zakonske regulative. Godinu dana kasnije, 1921., donesen je Zakon o iseljavanju i useljavanju kojim su definirani osnovni pojmovi i zacrtani pravci postupanja nove vlasti prema problemu iseljavanja.⁴¹ S obzirom na hrvatsko iskustvo iseljeničkih službi, a i još uvijek najizraženiju tendenciju iseljavanja stanovništva sa prostora Hrvatske, u Zagrebu je 1922. osnovan Generalni iseljenički komesarijat koji će biti podređen Odsjeku za iseljavanje i useljavanje

38 Isto, 174–176.

39 Hranilović, 1987, 327–329; Đikanović, 2012, 90.

40 Bućin, 2017, 39.

41 Hranilović, 1987, 329.

stacioniranom u Beogradu. Generalni iseljenički komesarijat u Zgrebu će već sljedeće godine biti ukinut te će biti zamijenjen novoosnovanim iseljeničkim komesarijatom, također smještenim u Zagrebu. Iseljenički komesarijat je preuzeo uloge koje je imao Generalni iseljenički komesarijat. U njegovu nadležnost je spadalo gotovo sve što se odnosilo na iseljeničtvo; pravna pomoć iseljenicima, vođenje statistika, koordinacija pojedinih komesara, briga o koncesijama, vođenje iseljeničkog konačišta, praćenje rada iseljeničkih organizacija, izdavanje periodike i sl. Među različitim statistikama i evidencijama iseljenički komesarijat je redovito podnosio izvješća o stanju iseljavanja te je vodio i kartoteku iseljenika.⁴²

Podaci iseljeničkog komesarijata o iseljavanju u SAD

Osnovne konture iseljavanja iz Kraljevine SHS prema SAD-u vidljive su nedugo nakon formiranja nove države i početnih vođenja statistika. Premda službene statistike zasigurno ne daju cjelovitu sliku iseljavanja sa prostora Kraljevine, podaci doneseni u njima predstavljaju vrijedan prilog poznavanju iseljeničkih procesa. Manjkavosti službenih statistika su vidljive po pitanju iseljavanja muslimanskog stanovništva te nepoznavanju opsega ilegalnih migracija, koje su bile prisutne kroz cijelo razdoblje postojanja Kraljevine no unatoč tim nedostacima one predstavljaju nezaobilazan izvor o iseljavanju stanovništva. Iz dopisa Generalnog iseljeničkog komesarijata, upućenom Ministarstvu za socijalnu skrb, temeljenom na statistikama imigracijskih službi SAD-a, od 1899. do 1920. na prostor SAD-a, sa prostora novoformirane Kraljevine, se iselilo nešto više od 600.000 ljudi. Od tog broja najviše je iseljenika bilo iz Hrvatske (skoro 56%), zatim, Slovenije (18,67%) i Vojvodine (12,44%). Dalmacija je navedena kao zasebno područje iz kojega se na prostor SAD-a iselilo 6,45% od ukupnog broja iseljenika, dok se sa užeg prostora Srbije iselilo 3,88%. Zabilježenih iseljenika sa prostora Bosne i Hercegovine je bilo 10.000, odnosno 1,61% od ukupnog broja iseljenih osoba. Najmanji postotak u sveukupno iseljenoj populaciji dolazio je sa prostora Crne Gore, njih nešto manje od 1%.⁴³ Slične omjere iseljenih osoba sa prostora Kraljevine SHS možemo pratiti i 1921. te 1922. Prema izvješću Generalnog iseljeničkog komesarijata,

42 Detaljnije o institucionalnom okviru iseljeničke politike Kraljevine SHS vidi: Bućin, 2017.

43 Izvješća, 1998, 21.

iz travnja 1923. sa prostora Kraljevine SHS se 1921. iselilo 12.965 osoba dok je 1922. državu napustilo 6.086 osoba.⁴⁴ Razloge tom, drastičnom smanjenju iseljavanja sa prostora Kraljevine prvenstveno treba staviti u kontekst promjena useljeničke politike SAD-a. Naime, 1921. je u SAD-u donijet Zakon o imigraciji kojim je ograničen broj useljenika po pojedinim državama. Taj je broj definiran razmjerno broju već prisutnih useljenika u SAD-u. Za izračun kvote useljavanja uzeto je stanje iz popisa stanovništva SAD-a iz 1910. Određeno je da se dodatno godišnje u SAD može useliti 3%, od broja popisanih, novih useljenika. Za Kraljevinu SHS to je u konačnici značilo da se godišnje u SAD može useliti 6.426 osoba.⁴⁵ Gledajući omjere iseljenog stanovništva, po pojedinim dijelovima Kraljevine SHS, 1921., kao i 1922. najviše je iseljenika odlazilo iz Hrvatske (50,49% 1921. i 49,83% 1922) Udio iseljenika iz Slovenije u ukupnom broju iseljenih je 1921. iznosio 19,19%, a 1922. je bio znatno manji (7,22%). Visoki udio u iseljenim osobama zadržan je i na prostoru Vojvodine. Njih je 1921. bilo 17,5% dok ih je 1922. bilo 18,37%. Iz navedenog izvješća razvidno je da je porastao i broj iseljenih sa prostora Bosne i Hercegovine. U apsolutnim i postotnim brojevima on je iznosio 479 (3,69%) 1921. i 162 (2,66%) 1922.⁴⁶

Nakon smanjivanja useljeničkih kvota u SAD-u otvaraju se novi pravci iseljavanja iz Kraljevine SHS, tako 1923. značajno raste broj iseljenih osoba u zemlje latinske Amerike no taj je broj još uvijek značajno manji nego broj onih koji se iseljavaju na prostor SAD-a. Navedeni je porast vidljiv i u službenim statistikama. Prema izvješću iz 1923. u Kanadu se 1921. iseljavalo 0,6% od ukupnog broja iseljenika, 1922. taj postotak raste na 2,9%, a 1923. na 7,6%. Prema zemljama Južne Amerike 1921. iselilo se 3% od ukupnog iseljeničkog korpusa, 1922. 6,49%, a 1923. čak 45,91%.⁴⁷ U tom razdoblju se u pravcu SAD-a iselilo 4130 osoba, među kojima je opet najviše bilo onih iz Hrvatske, Slovenije, Vojvodine i Dalmacije. Sa područja Bosne i Hercegovine taj je broj značajno smanjen (njih samo 92) no s obzirom na udio u ukupnom broju on je vrlo sličan u odnosu na ranije razdoblje (2,22%). Izvješće iz 1923. nam daje detaljniju sliku iseljenika. Među iseljenim osobama, osim u slučaju iseljavanja iz Slovenije, dominiraju muške osobe. Iseljenici su

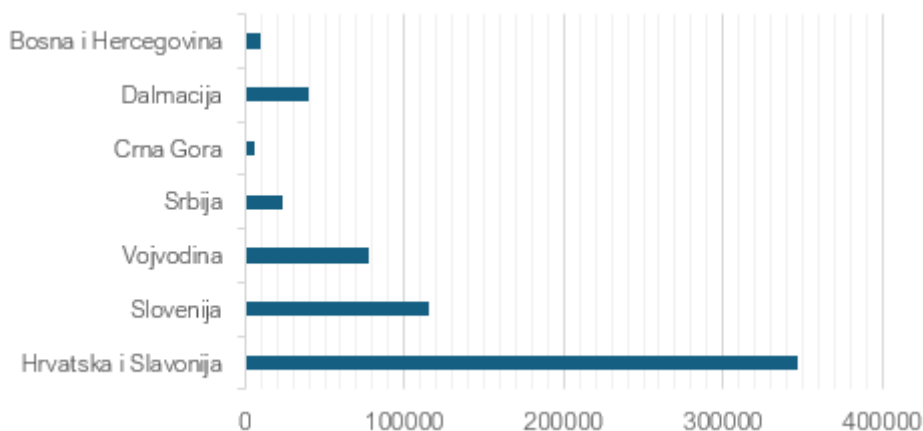
44 Isto, 24.

45 Jonjić, 1998, 10.

46 Izvješća, 1998, 24.

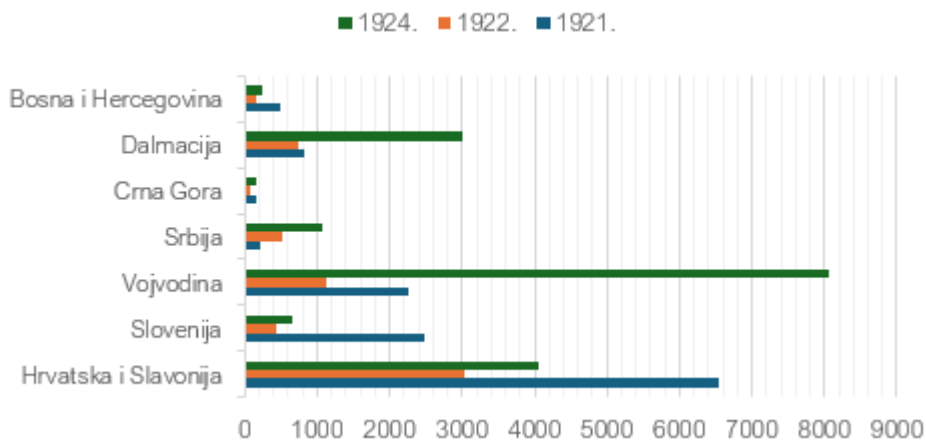
47 Izvješća, 1998, 26.

najčešće nekvalificirani radnici ili zemljoradnici mlađe i srednje životne dobi, dominantno katoličke vjeroispovijesti. Iseljavalo se uglavnom pismeno stanovništvo, među kojim je bio relativno velik broj onih koji su poznavali, pored svog jezika, i njemački jezik. Uglavnom su se po prvi put iseljavali iz svojih domova. Prema izvješću više od pola sveukupnih iseljenika nije u svojoj domovini posjedovalo nikakav imetak tako da su razlozi njihovog iseljavanja gotovo isključivo ekonomski. Sličnu sliku nam daje i detaljan izvještaj iz 1925.⁴⁸

Grafikon 1. Grafički prikaz prekomorskih iseljavanja iz Kraljevine SHS za razdoblje 1899–1920.

(Izvor: Izvješća iseljeničkog komesarijata u Zagrebu 1922.–1939.)

Grafikon 2. Grafički prikaz prekomorskih iseljavanja iz Kraljevine SHS za razdoblje 1921–1924.

(Izvor: Izvješća iseljeničkog komesarijata u Zagrebu 1922.–1939.)

Navedena slika dominantnosti ekonomskih motiva iseljavanja sigurno ne ocrtava potpune konture iseljavanja sa prostora Kraljevine. Kao što je već istaknuto, kompleksan odnos prema iseljavanju posebno je vidljiv po pitanju iseljavanja nacionalnih manjina i muslimanskog stanovništva, bez obzira na njegovu etničku pripadnost, koje je imalo izraženu političku konotaciju.⁴⁹ S obzirom da je iseljavanje u SAD bilo najvećim dijelom ipak određeno američkom imigracijskom politikom prikazani podaci iz statističkih izvješća Iseljeničkog komesarijata zasigurno predstavljaju prilično vjerodostojan izvor o emigraciji u SAD.

Daljnjom redukcijom useljeničkih kvota SAD-a 1924. i donošenjem novog zakona prema kojem se u SAD iz Kraljevine SHS godišnje mogla useliti samo 671 osoba,⁵⁰ iseljenici se sve više okreću drugim destinacijama. Među njima posebno mjesto zauzimaju zemlje južne Amerike. Kratkotrajno to iseljavanje počinje brojčano premašivati ono u SAD. Godine 1927. i 1930. najviše prekomorskih iseljenika za svoje odredište ima Argentinu. Uz još uvijek vrlo dominantna iseljavanja u prekomorske zemlje, Kraljevinu SHS sve više stanovnika počinje zamjenjivati europskim zemljama.⁵¹ Premda je to iseljavanje u početku uglavnom bilo sezonskog karaktera, ono će otvoriti nove emigracijske pravce koji će obilježiti nadolazeće godine. Unatoč činjenici da je iseljavanje u SAD bilo značajno ograničeno, ono još uvijek predstavlja vrlo značajnu komponentu u sveukupnom iseljavanju sa prostora Kraljevine SHS. Narednih godina ono je opet nadmašilo iseljavanje u Južnu Ameriku no sumarni pregled iseljavanja iz Kraljevine SHS, po banovinama, ne dozvoljava mogućnost detaljnijeg pregleda po današnjim državama.⁵²

Pored detaljnih izvješća o iseljavanju, koja su često nastajala na temelju američkih useljeničkih statistika, Iseljenički je komesarijat vodio i kartoteku iseljenika. U kartoteci se nalaze podaci koje je Ministarstvo socijalne politike zapisivalo prilikom izdavanja putovnica.

Pojedinačna kartica iz kartoteke Iseljeničkog komesarijata sadržava podatke o svakom pojedinom iseljeniku, odnosno o osobi kojoj je izdana putovnica i odobreno putovanje. Na karticama koje se odnose na iseljenike/putnike u SAD navedeno je 31.858 osoba, s tim da se manji broj od navedenih osoba pojavljuju više puta u kartoteci, odnosno

49 Miletić, *Etnički predznak jugoslovenske iseljeničke politike, 1918-1928.*

50 Jonjić, 1998, 10.

51 Vitek, 2020, 23–30.

52 Izvješća, 1998, 83, 91, 109, 124, 137.

putovali su u SAD više puta. Na kartici možemo pronaći podatke o rednom broju kartice/putnika, danu, mjesecu i godini putovanja, broderskoj kompaniji koja je bila vlasnik broda kojim je osoba putovala, imenu i prezimenu putnika, kotaru i mjestu stanovanja, životnoj dobi u vrijeme putovanja, vjeroispovijesti, bračnom stanju, zanimanju, narodnosti, državljanstvu i pismenosti. Također, na karticama su sadržani podaci o destinaciji putnika, poput luke ukrcaja i luke iskrcaja, države i mjesta u koje se putuje. Uz sve navedeno na kartici se nalaze i podaci o broju putovnice, broju vize i datumima kada i gdje su izdane.⁵³

Značajan broj kartica nije u potpunosti popunjen. Na nekim evidencijskim karticama nedostaju pojedini podaci. Najviše izostavljenih podataka je o narodnosti (na gotovo polovici kartica se ne navodi narodnost putnika/iseljenika). Relativno često su izostavljeni i podaci o zanimanjima iseljenika (skoro 24%).

Karticama iz kartoteke nisu bili obuhvaćeni samo iseljenici iz Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, već i osobe drugih državljanstava koje su tranzitno, ili iz nekih drugih okolnosti putovali sa područja Kraljevine. Tako ćemo u kartoteci, koja se odnosi na iseljenike u SAD, pronaći različita državljanstva, čak njih 29 poput: albanskog, engleskog, čehoslovačkog, mađarskog, nizozemskog, francuskog, talijanskog, američkog, švedskog i sl. Najčešće državljanstvo koje se navodi u karticama je jugoslavensko. Uzimajući u obzir podatke iz kartoteke koji se odnose na iseljenike u SAD, udio „drugih“ državljanstava, izuzev američkog, je zanemariv u odnosu na „jugoslavenske“ državljane. Uz državljane Jugoslavije državljani SAD-a predstavljaju značajan statistički element. Među svim, u kartoteci evidentiranim, osobama koje su putovale u SAD čak 41% je putnika kojima je zabilježeno američko državljanstvo, što nedvojbeno ukazuje na činjenicu da nije bio rijedak slučaj da su se ranije iseljene osobe privremeno vraćale u svoj zavičaj, u obilazak bližnjih ili po svoje bližnje koje su odvodili sa sobom u SAD. Prema podacima o mjestu i kotaru stanovanja moguće je odrediti iz kojega su područja Kraljevine SHS bili iseljenici/putnici u SAD. Najveći broj evidentiranih osoba se odnosi na prostor današnje Hrvatske (38%) i Slovenije (18%). Pored iseljenika iz Hrvatske i Slovenije veliki je broj osoba evidentiran bez zavičajnog kotara, a istovremeno su navedeni kao državljani SAD-a (15%). Nadalje slijede iseljenici sa prostora današnje Srbije (njih 14%). Sa područja današnje Makedonije

u kartoteci je zabilježeno 5% iseljenika dok je sa područja Bosne i Hercegovine svega 2,2% iseljenika. Najmanje je iseljenika evidentirano iz Crne Gore (2%).⁵⁴

Iseljavanje iz Bosne i Hercegovine u SAD kroz prizmu podataka iz kartoteke Iseljeničkog komesarijata

Premda je masovna emigracija u SAD krajem 19. stoljeća u prvom redu obuhvaćala područja Hrvatske i Dalmacije, pojačano iseljavanje je zabilježeno i na prostorima Bosne i Hercegovine. U razdoblju između 1895. i 1910. iz Bosne i Hercegovine se u prekomorske zemlje iselilo oko 50.000 ljudi. U tom procesu iseljavanja najviše stanovništva je izgubila Hercegovina, primjerice iz Ljubuškog se iselilo čak 13,83% stanovništva.⁵⁵ Prema izvješćima Iseljeničkog komesarijata raseljavanje stanovništva iz Bosne i Hercegovine nastavljeno je i u međuratnom razdoblju. Broj iseljenika sa prostora BiH nije bio usporediv sa Hrvatskom, Slovenijom i Vojvodinom no on je bio prilično ujednačen s obzirom na udio u ukupnom iseljavanju. U pravilu oko 2,5% iseljenika sa prostora Kraljevine SHS su činili oni koji su svoj zavičaj imali na prostoru BiH.⁵⁶ Razloge prikazanoj etničkoj strukturi iseljenika ponajprije treba tražiti u američkoj imigracijskoj politici. Useljeničke kvote u SAD su se određivale na temelju zatečenog imigracijskog stanja. Budući da je iseljavanje u SAD iz Hrvatske i Slovenije započelo ranije no u drugim područjima Kraljevine, veći dio useljeničkih viza je otpadao upravo na te prostore. Unatoč manjim brojevima interes za iseljavanje u SAD bio je evidentan i u drugim područjima Kraljevine, izuzev prostora uže Srbije, tako da je, ako izuzmemo Srbiju, iskorištenost useljeničkih viza bila potpuna.⁵⁷ Američka useljenička politika je bila usmjerena i na spajanje useljeničkih obitelji, što je razvidno iz visokog udjela žena u sveukupnoj emigraciji, što se također odražavalo na etničku strukturu iseljenika.⁵⁸ Isto tako, ne treba gubiti iz vida niti tradiciju iseljavanja, a još manje političke okolnosti u kojima je favorizirano iseljavanje nacionalnih manjina. Visoki udio iseljenika sa prostora Vojvodine zasigurno treba

54 Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Iseljenički komesarijat, Kartoteka, lad. 82.-113.

55 Jonjić, 1998, 8.

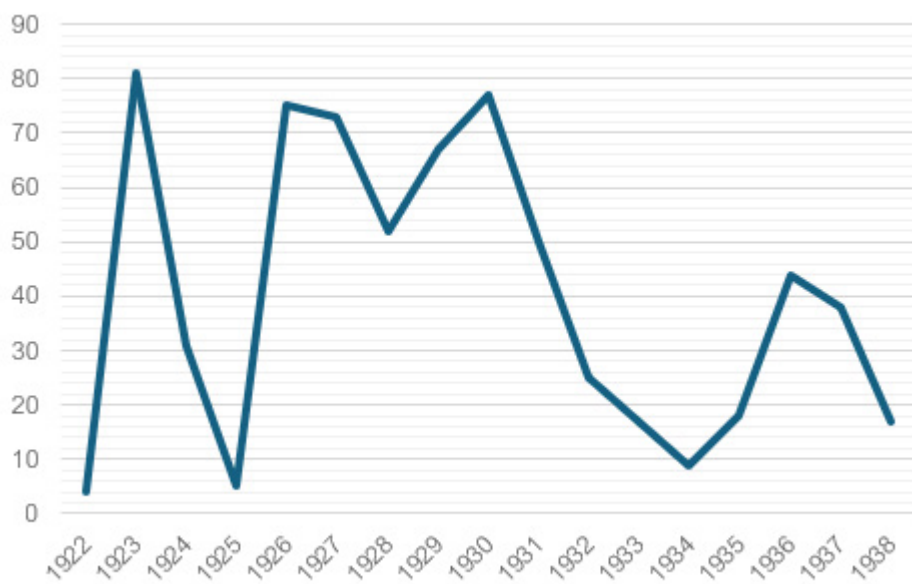
56 HDA, Iseljenički komesarijat, Kartoteka, lad. 82.-113.

57 Đikanović, 2012, 222.

58 Isto, 215.

interpretirati u tom kontekstu. Manji ali ustaljeni udio iseljenika u SAD sa prostora BiH također valja sagledati iz navedenih perspektiva. On je u prvom redu ograničen niskom useljeničkom kvotom, koja je posljedica američke useljeničke politike. Broj iseljenika iz BiH u SAD je posredno povezan i s ranije zacrtanim iseljeničkim pravcima prema Turskoj, što treba staviti u kontekst odnosa vlasti Kraljevine prema muslimanskom stanovništvu.⁵⁹ Nepoznato je koliko je točno osoba iz BiH u međuratnom razdoblju Kraljevinu SHS zamijenilo Turskom no taj broj zasigurno nije bio mali, primjerice, prema turskom popisu iz 1935. čak 38.141 osoba se izjasnila da govori bosanski.⁶⁰

U kartoteci se nalazi 685 kartica na kojima su zabilježeni podaci o iseljenicima sa prostora BiH. Gledajući po godinama, najviše iseljenika je bilo 1923. (njih 81) i 1930. (77). S druge strane, najmanji brojevi su zabilježeni 1922. i 1925. Tada je navedeno samo 4, odnosno 5 osoba. Prosječno je u razdoblju između 1922. i 1938. godine u kartoteci evidentirano 40 iseljenika godišnje.⁶¹

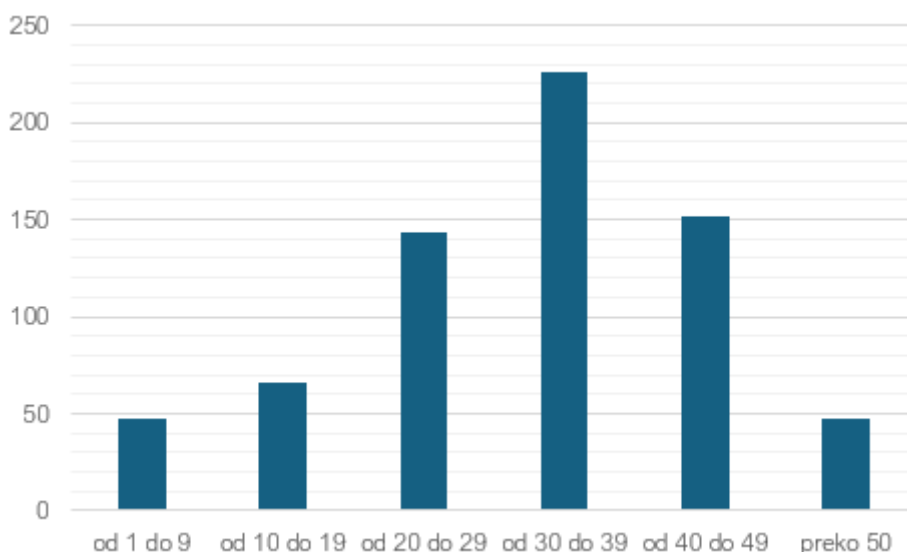
Grafikon 3. Grafički prikaz kretanja broja iseljenih osoba iz BiH u SAD prema podacima iz kartoteke Iseljeničkog komesarijata u razdoblju 1922–1938. (Izvor: HDA, Iseljenički komesarijat, Kartoteka, lad. 82.-113.)

59 Miletić, *Etnički predznak jugoslovenske iseljeničke politike, 1918-1928.*

60 Mehmeti – Nuhija, 2020, 188.

61 HDA, Iseljenički komesarijat, Kartoteka, lad. 82.-113.

Među, u kartoteci evidentiranim iseljenicima iz BiH bilo je više muškaraca nego žena. Izraženo u postotcima zabilježeno je 64% muškaraca i 36% žena. Prosječna starost iseljenika bila je 32,14 godina. O velikoj zastupljenosti mlađih osoba govori i podatak da je s preko 50 godina starosti bilo zabilježeno samo 47 osoba, isto kao i djece do 10 godina starosti. Najstarija osoba koju pronalazimo zapisanu na iseljeničkim karticama je udovica u dobi od 73 godine i ona je jedina koja je starija od 70 godina.⁶² Dobna struktura iseljenika je očekivana s obzirom na činjenicu da se za prekomorsko iseljavanje najčešće odlučivalo radno sposobno stanovništvo. Tendencija iseljavanja radno sposobnog stanovništva je nastavljena i u međuratnom razdoblju,⁶³ a uvelike je određena i američkom useljeničkom politikom.⁶⁴

Grafikon 4. Grafički prikaz dobne razdiobe evidentiranih iseljenika iz BiH u kartoteci Iseljeničkog komesarijata
(Izvor: HDA, Iseljenički komesarijat, Kartoteka, lad. 82.-113.)

S obzirom na vjeroispovijest iseljenika podaci iz iseljeničke kartoteke govore o katolicima kao najzastupljenijoj skupini iseljenika iz BiH. Njih je evidentirano 385. Uz katoličko stanovništvo značajno iseljavanje je zabilježeno i kod pravoslavnog stanovništva te kod grkokatolika. U vremenskom rasponu od 1922. do 1938. sa prostora BiH se raselilo

62 HDA, Iseljenički komesarijat, Kartoteka, lad. 82.-113.

63 Đikanović, 2012, 214., 215.

64 Detaljno o američkoj imigracijskoj politici: Hutchinson, 1986.

177 pravoslavca i 76 grkokatolika. Uz navedene vjeroispovijesti, među evidentiranim iseljenim osobama pronalazimo još i židove, muslimane i evangelike no njihova zastupljenost među ukupnom iseljeničkom populacijom je znatno manja.⁶⁵ Sliku konfesionalne strukture iseljenika iz BiH valja interpretirati u širem kontekstu iseljavanja u SAD. Taj je kontekst uvelike određen imigracijskom politikom SAD-a, iseljeničkom politikom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenca i ranije definiranim iseljeničkim pravcima koji su imali za posljedicu stvaranje određene tradicije iseljavanja. U procesima iseljavanja na prostor SAD-a, sa prostora koji će biti obuhvaćeni stvaranjem nove države, Hrvati su najprije otvorili taj emigracijski pravac i ta je činjenica zacijelo u najvećoj mjeri određivala i činjenicu da se i sa prostora BiH najvećim dijelom iseljavali katolici. U istim okolnostima valja sagledati i malu zastupljenost drugih konfesionalnih skupina prisutnih na prostoru BiH. Podatak o iseljavanju muslimanskog stanovništva, kojega je u BiH primjerice, prema popisu iz 1921. bilo 31,12%,⁶⁶ a sudjelovalo je u procesu iseljavanja u SAD sa svega 2,5% iseljenika,⁶⁷ govori upravo o nepostojanju tradicije iseljavanja muslimana u SAD, posljedično tome i limitiranjem njihovog useljavanja američkim useljeničkim kvotama te postojanjem drugih iseljeničkih pravaca.

Blisko s konfesionalnom strukturom iseljenika u SAD nalaze se i podaci o nacionalnoj pripadnosti. Iseljenici koji su se iseljavali sa prostora BiH pripadali su različitim nacionalnim skupinama no njihova je brojnost, izuzev Hrvata i Srba, gotovo zanemariva. Osoba koji su zabilježeni kao Hrvati je bilo najviše (221), dok je Srba evidentirano 158. Svih pripadnika drugih narodnosti, odnosno Amerikanaca, Talijana, Slovenaca, Čehoslovaka, Mađara, Nijemaca, Poljaka, Rumunja i Jugoslavena, u iseljeničkim karticama je evidentirano svega 44. Već je istaknuto da je općenito obilježje kartoteke Iseljeničkog komesarijata značajna manjkavost podataka o narodnosti iseljenika. Ona je vidljiva i na primjeru iseljenika sa područja BiH. Među karticama evidentiranih iseljenika nalazi se čak 262 na kojima nije navedena narodnost.⁶⁸

Sličan nesrazmjer, kao u slučaju evidencije narodnosti iseljenika, može se uočiti i u evidenciji državljanstva iseljenih osoba. Kao iseljenici

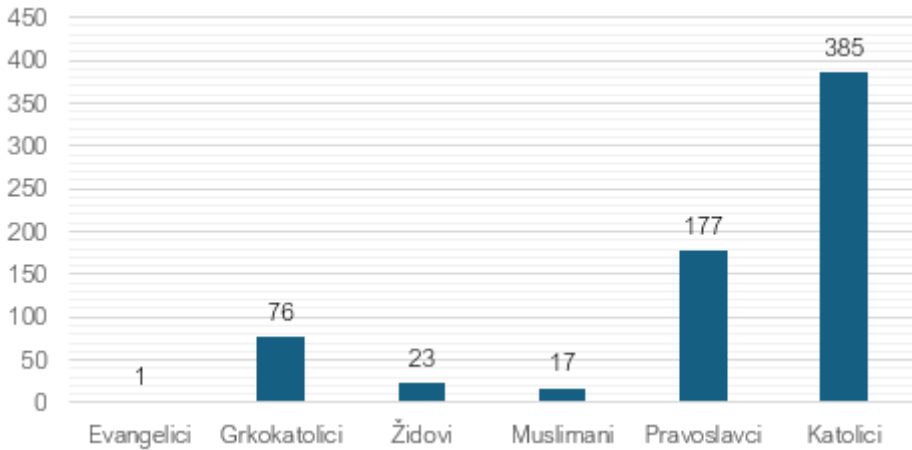
65 HDA, Iseljenički komesarijat, Kartoteka, lad. 82.-113.

66 Hrelja, 1994, 26.

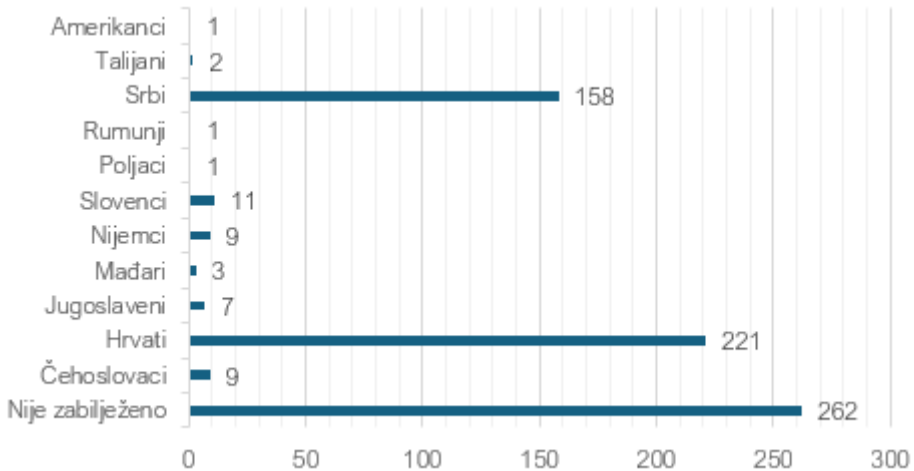
67 HDA, Iseljenički komesarijat, Kartoteka, lad. 82.-113.

68 Isto.

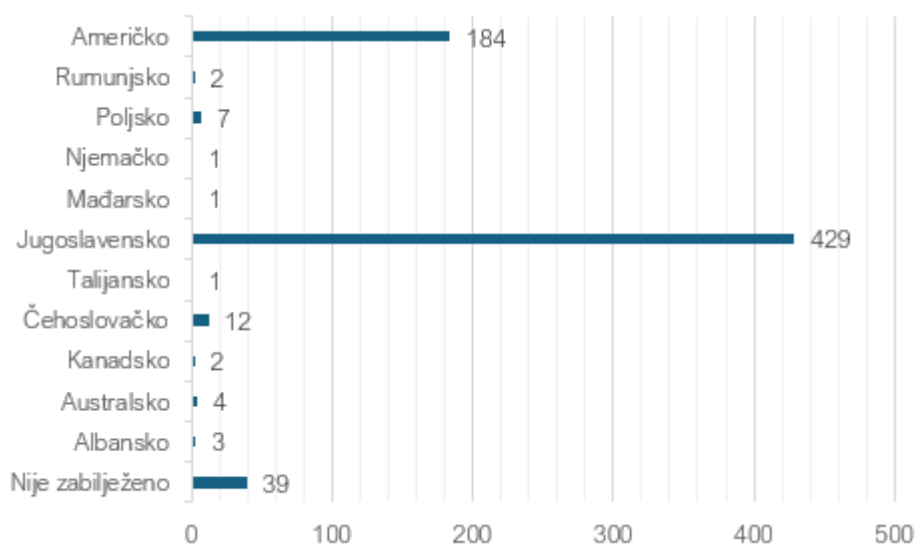
iz BiH u kartoteci su zabilježeni državljani Albanije, Australije, Kanade, Čehoslovačke, Italije, Mađarske, Njemačke, Poljske i Rumunjske no njihov broj zanemarivo je mali. Najviše zabilježenih iseljenika bio je jugoslavenskog državljanstva (429), a uz njih je zapisan i veliki broj osoba s državljanstvom SAD-a (184). Bez podataka o državljanstvu iseljenika u kartoteci se nalazi 39 kartica.⁶⁹

Grafikon 5. Grafički prikaz broja iseljenih osoba iz BiH u SAD, s obzirom na konfesionalnu pripadnost, prema podacima iseljeničke kartoteke (Izvor: HDA, Iseljenički komesarijat, Kartoteka, lad. 82.-113.)

Grafikon 6. Grafički prikaz broja iseljenih osoba u SAD s prostora BiH, s obzirom na narodnost, prema evidenciji iz kartoteke Iseljeničkog komesarijata (Izvor: HDA, Iseljenički komesarijat, Kartoteka, lad. 82.-113.)

Grafikon 7. Grafički prikaz broja iseljenika iz BiH u SAD, s obzirom na državljanstvo, prema kartoteci Iseljeničkog komesarijata (Izvor: HDA, Iseljenički komesarijat, Kartoteka, lad. 82.-113.)

Prema bračnom statusu iz BiH su se uglavnom iseljavali ljudi koji su već bili u bračnom odnosu. Oženjenih ili udanih je evidentirano 428, dok je onih koji nisu bili u braku bilo znatno manje (175). Posebno su zabilježena djeca i pod tim su se pojmom podrazumijevali iseljenici koji su bili mlađi od 18 godina. Sukladno malom broju iseljenika koji su bili više starije dobi, evidencijom je zabilježen i manji broj iseljenika koji su zavedeni kao udovac ili udovica, njih 12.⁷⁰ Bračni status iseljenika, odnosno dominantna zastupljenost osoba u bračnom odnosu svjedoči o okvirima američke imigracijske politike kojom su nastojali naseliti već formirane obitelji.

U evidenciji Iseljeničkog komesarijata pronalaze se i podaci o zanimanjima iseljenika. S obzirom na već spomenutu lošu gospodarsku sliku Kraljevine SHS raspon navedenih zanimanja iseljenih osoba je bio više nego skroman. U iseljeničkim karticama koje se odnose na iseljenike iz BiH pronalazimo samo pet kategorija: kvalificirani, nekvalificirani, slobodne profesije, zemljoradnik i svećenik. Najviše je bilo zemljoradnika i kvalificiranih iseljenika. U obje kategorije po 187 iseljenih osoba. Nekvalificiranih je bilo manje (111), a osoba koje su se bavili slobodnim profesijama 64. Među iseljenim osobama su zabilježena i 4 katolička svećenika. Uz djecu do 15. godine nije navedeno niti jedno

zanimanje.⁷¹ Prikazana struktura iseljenika iz BiH, prema zanimanjima nije razmjerna, već spomenutoj, izrazitoj zastupljenosti poljoprivrednika u stanovništvu BiH. Razloge tomu treba tražiti u činjenici da su prilikom izdavanja viza američke vlasti nastojale privući radnike koji su imali neke kvalifikacije ili su bili slobodnih zanimanja. To posebno dolazi do izražaja tridesetih godina kada uslijed velike ekonomske krize zemljoradnici i nekvalificirani useljenici ne mogu pronaći posao.⁷²

Veći broj kvalificiranih radnika i onih koji se bave slobodnim zanimanjima u uskoj je vezi i s pismenošću iseljenih osoba. U iseljeničkim karticama gotovo svi zabilježeni iseljenici su bili pismeni. Nepismenih je bilo samo 23, a od tog broja se 13 odnosilo na djecu mlađu od 10 godina.⁷³ Kao i u slučaju izrazito visokog udjela zemljoradnika u stanovništvu BiH, a manjem u odnosu na kvalificirane radnike među iseljenicima iz BiH, odnos pismenih među iseljenicima potpuno je nerazmjeran broju pismenih među ukupnim stanovništvom u BiH. Pismenost u BiH je bila ispod prosjeka Kraljevine.⁷⁴ Izrazita zastupljenost pismenih među iseljeničkom populacijom opet je posljedica američke useljeničke politike.⁷⁵

Iseljeničke kartice sadrže i vrijedne podatke o iseljeničkim odredištima. Prema podacima sadržanim na njima najviše iseljenika iz BiH je kao krajnje odredište navelo New York, čak njih 459, zatim državu Illinois (64), Californiju (28) i Indianu (21). U preostalih 14 američkih država, koje su navedene kao odredište iseljavanja, iselilo se manji broj iseljenika. U njih 10 čak manje od 10 iseljenih osoba.⁷⁶ Stavljajući u širi kontekst iseljavanja iz Kraljevine SHS prema SAD-u, odredišta iseljenika sa prostora BiH u većoj mjeri odgovaraju trendovima iseljavanja sa cjelokupnog prostora Kraljevine. New York je bio odredište velikoj većini iseljenika, dok je savezna država Illinois bilo drugo najpoželjnije odredište. Za razliku od iseljavanja sa prostora Hrvatske, Slovenije i Srbije, koje je bilo izrazito orijentirano na istočnu obalu i industrijski razvijena sjeveroistočna područja SAD-a,⁷⁷ u slučaju iseljavanja iz BiH

71 Isto.

72 Đikanović, 2012, 212.

73 HDA, Iseljenički komesarijat, Kartoteka, lad. 82.-113.

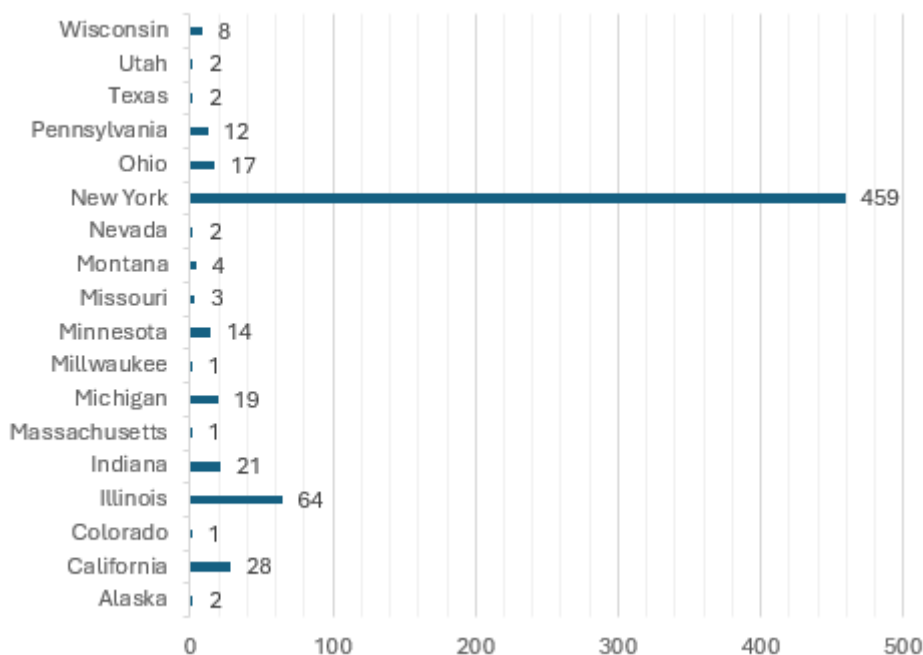
74 Hrelja, 1994, 28.

75 Đikanović, 2012, 227.

76 Isto.

77 Vitek, 2023, 215-217.

može se uočiti da je zapadna obala, odnosno California, češće odredište iseljenika.⁷⁸ Objašnjenje navedene specifičnosti vjerojatno treba tražiti u ranije uspostavljenim emigracijskim pravcima. Američke su vlasti, prilikom useljavanja, tražile od useljenika informacije o osobama koje bi ih primile, tako da su iseljenici najčešće, kao svoje prvo američko odredište, navodili mjesto gdje su imali nekoga poznatog ili nekoga tko bi ih privremeno primio. Jednako tako ne treba niti zanemariti činjenicu da je stanovništvo BiH uglavnom bilo orijentirano na poljoprivrednu proizvodnju, što bi se moglo odraziti i na njihovu zainteresiranost za naseljavanje na području Californije.

Grafikon 8. Grafički prikaz broja iseljenih osoba iz BiH u SAD prema odredištima iseljavanja

(Izvor: HDA, Iseljenički komesarijat, Kartoteka, lad. 82.-113.)

Zaključak

Iseljavanje je jedno od važnih obilježja društvene stvarnosti međuratne Jugoslavije. Ono je, doduše različitim intenzitetom i opsegom, zabilježeno u svim dijelovima te države. Iseljenici su uglavnom posezali za životom u prekomorskim zemljama, poglavito Sjedinjenim Američkim Državama.

Najveći trag u iseljeničkom korpusu iz Kraljevine SHS dalo je stanovništvo sa prostora današnje Hrvatske no evidentno je bilo prisutno i u drugim dijelovima Kraljevine, pa tako i na prostoru Bosne i Hercegovine. Brojčano, to iseljavanje nije u izrazito velikoj mjeri doprinosilo ukupnoj migracijskoj bilanci Kraljevine SHS ali mu je kontinuirano doprinosilo s oko 2,5% udjela u ukupnom iseljeničkom broju. Detaljna izvješća Generalnog iseljeničkog komesarijata i kasnije uspostavljenog Iseljeničkog komesarijata pružaju općenitu sliku iseljeničkih procesa. Pored saznanja koje dobivamo posredstvom izvješća, sliku iseljeničkih procesa može se upotpuniti i s podacima sadržanim u kartoteci Iseljeničkog komesarijata. Premda su podaci iz kartoteke prilično manjkavi i zasigurno ne pokrivaju cjelokupnu iseljeničku populaciju sa prostora Kraljevine SHS, njihova brojnost i detaljnost omogućuje jasnije sagledavanje emigracijskih procesa. Podaci iz kartoteke Iseljeničkog komesarijata, koji se odnose na prostor Bosne i Hercegovine, ne govore o nekim izrazitim specifičnostima toga iseljavanja u odnosu na opća obilježja iseljavanja sa prostora Kraljevine. Iz Bosne i Hercegovine uglavnom su se iseljavali mlađi muškarci u punoj radnoj snazi. Među iseljenicima je bilo najviše katolika, a prema narodnosti Hrvata. Najviše su se iseljavali u države naslonjene na istočnu obalu SAD-a, a New York je bio odredište ogromne većine iseljenika. Jedino što bi se moglo navesti kao određeno odstupanje od cjelokupne iseljeničke slike sa prostora Kraljevine jesu podaci koji govore o strukturi zanimanja bosanskohercegovačkih iseljenika. Sa prostora Bosne i Hercegovine iseljenici su najčešće bili kvalificirani, te u približno istoj mjeri zemljoradnici dok su na preostalim prostorima Kraljevine, uz zemljoradnike, prevladavali iseljenici koji nisu imali nikakvih kvalifikacija. Jednako tako, kao specifičnost, mogla bi se istaknuti i činjenica da je razmjerno veći udio iseljenika sa prostora BiH, u usporedbi s drugim prostorima Kraljevine, bio usmjeren ka iseljavanju na prostor Californije. Unatoč tim odstupanjima procese iseljavanja sa prostora Bosne i Hercegovine možemo okarakterizirati sličnim onima koji se odvijaju u drugim dijelovima Kraljevine SHS te ih valja sagledavati i interpretirati u tom širem kontekstu.

Conclusion

The emigration processes that began at the end of the 19th and in the first decade of the 20th century continued even after the great political turning point, the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy and the

creation of a new state, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Although on a smaller scale, primarily due to the strict immigration policy of the USA, the emigration of the population marked the entire period of the existence of the new Kingdom. Among the numerous sources that speak about emigration processes, the emigrant cards from the files of the Emigrant Commissariat, the institution that took care of emigrant issues, stand out for their detail. Although the data on the cards are not complete and cannot provide a picture of the entire emigrant processes from the territory of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, they represent a valuable source that can be used to supplement detailed statistical reports and reviews. Emigrant cards contain very detailed data on registered emigrants. They contain information on the time, place of departure and destination of travel for each registered emigrant. In addition, the cards contain personal information on registered emigrants, such as; personal name and surname, hometown and district, religious and national affiliation, citizenship, age at the time of emigration, marital status, literacy and professional qualifications. Based on this data, an analysis of emigration from the area of present-day Bosnia and Herzegovina to the United States of America was carried out, which made a small contribution to the picture of emigrants and emigration.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

- » Hrvatski državni arhiv
 - « Iseljenički komesarijat, Kartoteka, lad. 82.-113.
- » *Izvešća iseljeničkog komesarijata u Zagrebu 1922.-1939.* (ur. Pavao Jonjić, Ante Laušić), Institut za migracije i narodnosti, Zagreb 1998.

Literatura

- » Agić, Senad. *100 godina Bošnjaka u Americi*, Bosnian American Cultural Association – The Islamic Association of Bosniaks in America. Chicago 2006.
- » Andronov, Vančo. „Iseluvanjata od Makedonija, Makedonskoto iseljeništvo vo prekuokeanskite zemji i negovito organizirano sobiranje“, *Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove*

- uzajamne veze sa domovinom*, Zbornik radova (ur. Ivan Čizmić et al.), Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb 1987, 210–221.
- » Apostolovska Thosevska, Biljana – Madjevikj, Mirjanka – Ljakoska, Marija – Gorin, Svemir – Radevski, Ivan – Dimitrovska, Olgica. „Republic of Macedonia – A Timeless Migration Mosaic“, *Migracijske i etničke teme* 1, Zagreb 2018, 45–70.
 - » Bićanić, Rudolf. *Kako živi narod*, Nakladni zavod globus, Zagreb 1996.
 - » Bućin, Rajka. „Državna iseljenička služba od 1918. do 1941. godine. Ustroj i djelatnost tijela sa sjedištem u Zagrebu“, *Arhivski vjesnik* 60, 2017, 37–60.
 - » Čizmić, Ivan – Sopta, Marin – Šakić, Vlado. *Iseljena Hrvatska*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2005.
 - » Đikanović, Vesna. *Iseljavanje u Sjedinjene Američke Države. Jugoslavensko iskustvo 1918-1941.*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2012.
 - » Hadžibegović, Ilijas, 1978. „Iseljavanje iz Bosne i Hercegovine za vrijeme austrijske uprave (1878-1918)“, *Iseljeničtvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze sa domovinom*, Zbornik radova (ur. Ivan Čizmić et al.), Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb 1978.
 - » Hranilović, Neda. 1987. „Iseljenička politika i služba u Jugoslaviji između dva rata“, *Migracijske teme* 3, Zagreb 1987, 325–334.
 - » Hrelja, Kemal. *Kako je živio narod*, Bosanska knjiga, Sarajevo 1994.
 - » Hutchinson, Edward P. *Legislative History of American Immigration Policy, 1798-1965*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1981.
 - » Jonjić, Pavao. „Uvod“, *Izvešća iseljeničkog komesarijata u Zagrebu 1922.-1939.* Institut za migracije i narodnosti, Zagreb 1998.
 - » Kolar-Dimitrijević, Mira. „O položaju hrvatskih radnika u međuratnom razdoblju“, *Časopis za suvremenu povijest* 1, Zagreb 1971, 57–73.
 - » Kolar, Mira. „Utjecaj Prvoga svjetskoga rata na kretanje stanovništva i stočarstva na području Hrvatske i Slavonije“,

Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu 24, 1991, 41–56.

- » Klempić Bogadi, Sanja – Gregurović, Margareta – Blažević, Jasna – Kudra Beroš, Viktorija. „Bibliografija radova objavljenih u časopisu Migracijske teme / Migracijske i etničke teme (1985-2014)“, *Migracijske i etničke teme* 1, Zagreb 2015, 115–175.
- » Lakatoš, Joso. *Privredni alamanah jugoslovenskog Lloyda*, Jugoslovenska štampa, Zagreb 1929.
- » Miletić, Aleksandar R. *Etnički predznak jugoslovenske iseljeničke politike, 1918-1928*, https://yuhistorija.com/serbian/jug_prva_txt01c4.html (05. 12. 2024)
- » Matković, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije*, Naklada Pavičić, Zagreb 2002.
- » Mehmeti, Sami; Nuhija, Bekim. *The Emigration of Muslims from Former Yugoslavia to Turkey after the Fall of the Ottoman Empire*, 2020. https://www.researchgate.net/publication/362582370_The_Emigration_of_Muslims_from_Former_Yugoslavia_to_Turkey_after_the_Fall_of_the_Ottoman_Empire (05.12. 2024)
- » Milharčić Hladnik, Mirjam – Kalc, Aleksej – Žitnik Serafin, Janja. *Doba velikih migracij na Slovenskem*, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracij, Ljubljana 2020.
- » Mrduljaš, Saša. „Broj Bošnjaka iz Bosne i Hercegovine u Turskoj“, *Mostariensia* 22, Mostar 2018, 149–162.
- » Nejašmić, Ivica. „Iseljavanje iz Hrvatske u europske i prekomorske zemlje od sredine 19. st. do 1981.“ *Migracijske teme* 4, Zagreb 1990, 511–526.
- » Van Selm, Johanne. 2007. *Macedonia: At a Quiet Crossroads*, <https://www.migrationpolicy.org/article/macedonia-quiet-crossroads> (05. 12. 2024)
- » Vitek, Darko. *Hrvatska dijaspora: pogled na iseljavanje u SAD (1923.-1939.)*, Terra Adriatica Zagreb 2021.
- » Vitek, Darko. „National Directions of Emigration from Monarchist Yugoslavia to the USA – Card Files of the Emigration Commissariat“, *Gastarbajterska iseljenička poema – od stvarnosti do romantizma*, Zbornik radova (ur. Stjepan Šterc et al.), Fakultet Hrvatskih studija – Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb 2023, 209–220.